

УДК

Роман Криловець,

аспірант кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету

Тема смерті в поезії В. Стуса

(на матеріалі збірки «Палімпсести»)

Статтю присвячено дослідженню теми смерті у творчості В. Стуса та власне авторському розумінню смерті як частини екзистенції. Ключові слова: екзистенція, екзистенційна проблематика, ліричний герой, поезія, тема смерті, В Стус.

Статья посвящена исследованию темы смерти в творчестве В. Стуса и собственно авторскому пониманию смерти как части экзистенции.

Ключевые слова: экзистенция, экзистенциальная проблематика, лирический герой, поэзия, , тема смерти, В Стус.

The article is devoted to the topic «death» in V. Stus's poetry and to the author's understanding of «death» like the of existence.

Key words: existence, existential problematic, lyrical hero, poetry, the topic «death», V. Stus.

Темою дослідження є спроба осмислення феномену смерті в поезії В.Стуса. На пізньому етапі творчості письменника ця тема стає основною в його віршах.

Актуальність роботи зумовлена, насамперед, відсутністю аналогічних ґрунтовних досліджень із цієї проблеми в українському літературознавстві, а також зростанням інтересу до творчості В. Стуса.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей змалювання смерті як явища екзистенції у збірці В. Стуса «Палімпсести».

Вивчаючи творчий доробок Василя Стуса, варто зазначити, що у нього фактично немає так званого «учнівського періоду». Вже в перших збірках ми бачимо яскраво виражений талант митця. З плином часу майстерність Стуса майже не змінювалась, адже й так була на доволі високому рівні, – змінювався сам автор. І те, що у попередніх збірках було лише заявлене, у «Палімпсестах» набуло більш яскравого вираження. Тому справедливо вважати, що саме «Палімпсести» стали вершинною частиною творчого доробку Василя Стуса.

Палімпсестами називали в давнину пергаменти, на яких стерто первісний текст і по ньому написано новий. За словами Михайлини Коцюбинської, ««Палімпсести» збереглися в кількох авторських списках, тому маємо варіанти багатьох віршів, які часто суттєво відрізняються один від одного з огляду на умови, в яких доводилося творити (з листа: «Немає ні книжок, ні зошитів моїх з попередньою роботою. Починати завжди все спочатку — то сізіфова праця, яку я маю доконувати»)» [3; 207].

Але автор продовжував творити. Більше того, як зазначає Дмитро Стус, значна частина віршів написана «...в умовах додаткового покарання, тобто в різноманітних ШІЗО (штрафних ізоляторах), камерах-одиночках або ж у таборових лікарнях. Там, де або гранично загострювався тиск таборової адміністрації, або ж фізичний стан поета ставав близьким до критичного. Саме в цих творах максимально... загострюється чутливість поета» [3; 210].

Природно, що всі мотиви, заявлені у попередніх збірках, максимально чітко виокреслюються та загострюються у «Палімпсестах».

Опинившись у неволі, В.Стус мимоволі забуває, що «тюрма не доросте до неба: ще землю їстиме тюрма» [4; 35]. Він тяжко переживає своє ув'язнення. Поетові здається, що не його забрали від світу, а світ від нього:

Київ за ґратами, Київ

весь у квадраті вікна [4; 33].

(«Церква святої Ірини...»)

Поет в умовах неволі починає розуміти, чим були для нього батьки, сестра, дружина, син і вся Україна. Позбавлений цього, він відтворює їх у своєму мікрокосмі. Цікаво, що в інших збірках В.Стуса, говорячи про свої страждання, не згадує страждання рідних. Виняток становлять рядки з вірша «Я знав майже напевно»: «...він обікрив моїх друзів, зробив нещасною мою матір, а дружину призвів до сухот» [4; 51].

А в «Палімпсестах» він намагається уявити собі їхнє горе, щоб заглушити власне:

Скільки набралось туги!

Чим я її розведу?

Жінку лишив на наругу,

Маму лишив на біду.

Рідна сестра, як зигзиця,

б'ється об мури грудьми.

Глипає оком в'язниця,

наче сова із пільми [4; 32-33].

(«Церква святої Ірини...»)

Загалом, горе, біль та страждання займають специфічне місце у творчості В. Стуса. Як не парадоксально, але саме через них поет досягає душевної рівноваги. Щоб не зламатися під тиском обставин, автор навмисне доводить власний біль до апогею. Так відбувається своєрідний катарсис поетової душі. І як муки Христа піднесли його над смертю, так горе, пережите В. Стусом, дозволяє йому сказати: «Так мудро нас страждання піднесло понад плавбою і понад собою...» [5; 3; 1; 171]. Якби переробити картезіанське твердження «Мислю, отже існую», то стосовно поета це звучало б як «Болить, отже існую».

Причина такого захоплення стражданням та болем очевидна: штучність та ілюзорність авторового життя витворюють світ, що є проміжним між життям і смертю, коли ліричний герой зазначає:

... я вже не знаю, не знаю, не знаю, не знаю,

*чи я ще живий, чи помер, чи живцем помираю,
бо все відгриміло, відгасло, відграло довкруг [5; 3; 1; 51].
(«На Лисій горі догоряє багаття нічне...»)*

Життя в такому світі гірше за смерть, бо тут можна лише існувати «під собою для пробування, нижчого за смерть» [5; 3; 1; 55]. Натомість, страждання дозволяє відчутти справжність поетового існування. Як зазначає Мілена Чорна: «На певному етапі свого розвитку естетика страждання формує його культ, що стає зброєю захисту проти відболілості, відпраглості і штучного спокою [7; 28]».

Однак, тут варто згадати не лише про страждання як таке, а й про смерть як логічне завершення будь-яких страждань. Тема смерті традиційно присутня в багатьох письменників, про що зазначає Аріадна Шум: «Є теж в Стуса, як в кожній людині, візії смерті. Вони розсипані по різних віршах у різних формах... Очевидно, Стус як лірик має моменти песимізму, і вони пов'язані цупко з настроєм природи, творять цікаві поетичні картини... Ті вірші, сповнені смутку та меланхолії, не є, однак, віршами екзистенціальної приреченості» [9; 7]. Але у В. Стуса ця тема лежить на поверхні і є чи не основною в усій його творчості. Та й сам поет у своїх «Двох словах читачеві» зазначав: «...Ще – ціную здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні вправи...» [5; 1; 1; 42]. Таким чином, смерть та переживання пов'язані з нею посідають вагоме місце у творчості В. Стуса.

Більше того, з рядків «...існувати під собою для пробування, нижчого за смерть...» [5; 3; 1; 55] можемо зрозуміти, що автор цінує смерть вище, ніж існування в умовах повсякчасних заборон, яке називає «пробуванням», тобто марним витрачанням життя.

Смерть і життя настільки тісно переплетені у творчості письменника, що часом навіть взаємозамінюють одне одного: «...за смерть – життя стає на цьому світі» [5; 3; 1; 68] або «Через смерть вертай до існування, через муку до блаженства йди...» [5; 3; 1; 210] Отже, в розумінні Василя Стуса смерть виступає не логічним завершенням всього, а лише одним з етапів, за яким

можливе повернення назад: «Іди — за край. Народження — по смерті тебе чекає...» [5; 3; 1; 90]

Окрім власне смерті та життя, у творчості Василя Стуса є ще один стан – «іножиття». Шлях в «іножиття» лежить через народження. Ліричний герой поринає в потойбіччя, щоб там здобути втрачений спокій:

*Отож – бреди назад. І скільки сили
простуй назад. Бо тільки там життя –
ще до народження. Із світу імітацій –
вповзи у кожну з вимінених шкур.*

Простуй назад – в народження вертайся...[4; 53]

(«У тридцять літ ти тільки народився...»)

У цьому вірші виражено своєрідний Стусів погляд на смерть та посмертне існування. Уявлення поета про смерть більше збігаються зі східними теоріями про переселення душ, аніж із традиційним християнським ученням про рай і пекло чи атеїстичним переконанням, що смерть – це кінцева фаза життя, після якого настає «інобуття», «неіснування». Слід зазначити, що, попри деяку невідповідність світогляду поета християнству й атеїзму, у художньому світі В.Стуса існує своєрідна контамінація цих двох концепцій. Здавалося б, таке поєднання неможливе, але воно є. А.Колодний називає його *антитеїзмом*. Для антитеїста Бог – це щось «...реально існуюче, але таке, що не виконує, однак, свого прямого призначення щодо людини» [2; 61]. Подібним чином можна трактувати і поняття «смерть». Для В.Стуса смерть – це кінець земного існування (засади атеїзму), після якого, однак, є ще «інобуття», що постає як наслідок «впокорення» і спокою (християнське віровчення) і саме є цим спокоєм:

...Щоби тьма

впокорення мене порятувала

інобуттям. Іножиттям... [4; 61]

(«В мені уже народжується Бог...»)

Однак, як зазначено вище, стадія «інобуття» знаходиться не лише після смерті, а й перед народженням людини. Вона огортає існування людини з обох боків. І якщо смерть – це межа поміж буттям та «інобуттям», то, виявляється, її, як і народження, можна перетинати в обох напрямках: буття – «інобуття» або «інобуття» – буття (східна теорія про реінкарнацію – перевтілення людської душі після посмертного очищення). Підтвердженням цього можуть бути слова зі збірки «Палімпсести»: «...в смерті обернуся до життя...» [4; 133]

Цікавим та специфічним є ставлення автора до смерті. Якщо традиційним є прагнення уникнути чи віддалити прихід смерті, то у В. Стуса бачимо навпаки трактування смерті як бажаного явища: «... радісно вмерти, бо світ цей сліпить, бо суще не любить живого...» [4; 159] («Відчув себе, й досить...»). Ліричний герой вважає смерть благом, а життя – карою:

*За що мене, отче, караєш життям,
пошли мені смерть — і тобі я воздам... [5; 3; 1; 133]*

Більше того, смерть порівнюється з коханою: «хай крилом накрис лебедина-смерть: моторошна і усеблага» [4; 148]. Або:

*...до життя — і страшно, і далеко, і сил не
стане. А до смерті — ближче, мов до коханки,
що приступна завжди... [5; 2; 1; 37]*

Таким чином, можна говорити не лише про естетику страждання, а й про естетику смерті у творчості В. Стуса. Смерть виступає звільненням від страждань і від нещасливого життя. І вона є набагато ближчою і досяжнішою, ніж саме життя:

*Ми вже твої коханці, смерте!
Життя нам світить крізь туман [5; 3; 1; 83].*

Та все ж, попри таку близькість, ліричний герой не завжди обирає смерть як альтернативу життю. Часом він просто констатує її цінність та надає перевагу життю: «Блаженна смерте! Рано ще! Не надь!» [5; 2; 1; 13]

Таку мінливість настроїв можна пояснити двома причинами: непрограмованістю поета, про яку зазначав Ю. Шерех: «Сьогодні вони можуть бути песимістами, завтра ніби оптимістами, сьогодні повними надії, завтра – охопленими розпачем» [8; 226], або ж двома типами смерті (а відповідно й життя) у розумінні В. Стуса.

Перший тип – смерть фізична або ж тілесна. Саме вона несе ліки від страждань та від нещасливого життя. Це вона виступає бажаною, «блаженною» та «лебединею».

Інший тип – смерть духовна, смерть мислячого «я». Вона настає ще за життя індивіда і може тривати аж до фізичної смерті. Саме так «помер» П. Тичина, якому В. Стус присвятив свою працю «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)» [6; 37]. Про таку смерть автор пише: «...Тут живе ховається у смерк і так існує, пропахле смертю...» [5; 3; 1; 42]

Другий тип смерті страшний тим, що перетворює життя у «пробування, нижчого за смерть» [5; 3; 1; 55]. Перший же тип навпаки рятує від рабської покори і від духовної смерті.

Таким чином, можна говорити і про два типи життя:

– справжнє, сповнене мрій, задумів і спроб до їх здійснення;
– та існування «...під собою для пробування, нижчого за смерть...» [5; 3; 1; 55], що призводить до роздвоєності особистості і, як наслідок, болючих пошуків цілісності: «Пустіть мене до себе. Поможіть мені востаннє розтроюють рану...» [4; 22-23]. («Останній лист Довженка»).

Справжнє життя – жаданий і в той же час недосяжний ідеал для поета. Але саме прагнення до гідного життя та «чесної» смерті і витворили того В. Стуса, якого ми знаємо.

А поки що він буде жити і так, щоб не набратись «скверни, ненависті, прокльону, каяття». Життя жертвоне, заради інших, а не задля себе, – ось ідеал Василя Стуса. Екзистенційна настанова митця співзвучна зі словами філософа: «Реальною є лише смерть. Якщо одного разу ви зрозумієте, що

життя – це швидкоплинна ілюзія, хоч би який реальний вигляд вона мала, значить, ви навчилися помирати» [1; 219].

Література

1. Андрос М. «Чиста» свідомість як атрибут смерті // *Філософська і соціологічна думка*. – К., 1996. - № 1-2. – С.208-219.
2. Колодний А. Релігія у світобаченні Т.Г.Шевченка // *Творчість Т.Г.Шевченка у філософській культурі України: Збірник наукових праць*. — К.: Наукова думка, 1992. — С.54-63.
3. Коцюбинська М. «Страсті по Вітчизні» (Післяслово упорядника) // *Стус В.С. Дорога болю: Поезії*. — К.: Радянський письменник, 1990. — С.201-212.
4. Стус В. *Дорога болю: Поезії*. — К.: Радянський письменник, 1990.
5. Стус В. *Твори: У 4 т., 6 кн.* — Львів, 1994.
6. Стус В. *Феномен доби (сходження на Голгофу слави)*. — К.: Знання, 1993.
7. Чорна М. До питання «естетики страждання» у поезії Василя Стуса // *Світо-вид.*, 1999, №4 (37).
8. Шерех Ю. Трунок і трутизна: Про «Палімпсести» Василя Стуса // *Шерех Юрій. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології*. — К.: Дніпро, 1993. — С.222-264.
9. Шум А. *Поезія Василя Стуса // Стус Василь. Зимові дерева*. — Брюссель: Література і мистецтво, 1970. — С.1-8.